

بررسی و تحلیل شاخص‌های توسعه اجتماعی نیروی پیشران در توسعه پایدار (مورد مطالعه: کشورهای جهان اسلام)

*میرنجف موسوی^۱، علی باقری کشکولی^۲، سمیه محمدی حمیدی^۳، احمد حسن پور قطلو^۴

۱. استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران.
۲. دانش‌آموخته دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
۳. دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.
۴. دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران.

اطلاعات مقاله

چکیده

امروزه دستیابی به توسعه پایدار یکی از مباحث عمده کشورها به‌شمار می‌رود و کشورهای در حال توسعه برای جبران عدم پیشرفت و رسیدن به توسعه‌ای متعادل و همه‌جانبه که باعث بهبود وضع زندگی همه مردم شود، نیازمند شناخت صحیح و برنامه‌ریزی‌های مناسب و بهینه در سطح ملی و منطقه‌ای هستند. توسعه پایدار دارای سه حوزه بر هم کنش محیطی، اجتماعی و اقتصادی است که بعد اجتماعی آن در چهارچوب این مقاله در کانون توجه واقع شده است. هدف اصلی در این تحقیق، رتبه‌بندی کشورهای جهان اسلام به‌لحاظ شاخص‌های توسعه اجتماعی است. در این تحقیق ۵۷ کشور عضو همکاری‌های اسلامی بررسی شده‌اند. نوع تحقیق کاربردی و روش آن توصیفی-تحلیلی است. داده‌ها و اطلاعات مورد مطالعه از سایت بانک جهانی تهیه شده است. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از روش تصمیم‌گیری چندمعیاره کوپراس و شاخص خودهمبستگی موران استفاده شده است. یافته‌های حاصل از تجزیه و تحلیل اطلاعات نشان می‌دهد کشورهای قطر، امارات متحده عربی، ایران و عربستان در جایگاه‌های اول تا چهارم قرار دارند. قطر دارای بهترین وضعیت از لحاظ شاخص‌های توسعه اجتماعی در میان کشورهای اسلامی است. همچنین نتایج حاصل از شاخص موران نیز نشان می‌دهد که توزیع جغرافیایی کشورهای دارای وضعیت مشابه به‌صورت خوشه‌ای است که می‌تواند ناشی از موقعیت استراتژیک، مزیت مکانی یا موقعیت جغرافیایی این کشورها باشد.

تاریخ دریافت: ۱۸ آذر ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش: ۸ بهمن ۱۴۰۲

تاریخ انتشار: ۲۰ آذر ۱۴۰۳

کلیدواژه‌ها:

توسعه اجتماعی، توسعه پایدار، آمار I موران، کشورهای اسلامی، کوپراس.

* نویسنده مسئول:

دکتر میرنجف موسوی

نشانی:

استاد گروه جغرافیا و
برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه
ارومیه، ارومیه، ایران.
پست الکترونیک:
m.mousavi@urmia.ac.ir

استناد به این مقاله:

موسوی، میرنجف، باقری کشکولی، علی، محمدی حمیدی، سمیه و حسن پور قطلو، احمد. (۱۴۰۳). بررسی و تحلیل شاخص‌های توسعه اجتماعی نیروی پیشران در توسعه پایدار (مورد مطالعه: کشورهای جهان اسلام). مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، ۶(۳)، ۲۳۵-۲۳۸.

۱. مقدمه

توجه به امر توسعه پایدار در دهه‌های اخیر به صورت یک مقوله عمومی درآمده است. صحبت از پایداری به سال‌های قبل از ۱۹۸۰ برمی‌گردد، با این حال کمیسیون «برانتلند» آغازگر این بحث بود. (Nekoei et al, 2019: 28) این واژه برای نخستین بار در سال ۱۹۸۷ میلادی در گزارشی با عنوان «آینده مشترک ما» که کمیسیون جهانی توسعه و محیط‌زیست در سال ۱۹۸۷ میلادی منتشر کرده بود، مطرح شده است، به طوری که به گزارش برانتلند نیز شناخته می‌شود. در این گزارش، مفهوم توسعه پایدار عبارت است از: توسعه‌ای که نیازهای انسان را بدون به مخاطره انداختن نیازهای نسل‌های آینده برطرف کند. با گذشت زمان و تشدید مسائل و مشکلات کشورها، کنفرانس‌های متعددی در سطح جهانی برگزار شد که از جمله مهم‌ترین آنها می‌توان به کنفرانس جهانی محیط‌زیست انسانی (استکهلم در سال ۱۹۷۲)، اجلاس جهانی محیط‌ریودزانیرو (۱۹۹۲)، اجلاس جهانی توسعه پایدار ژوهانسبورگ (۲۰۰۲)، تشکیل کمیسیون توسعه پایدار ملل متحد و نشست دوازدهم کمیسیون توسعه پایدار ملل متحد اشاره کرد. به دنبال این رویدادهای مهم، ۱۹۳ کشور عضو مجمع عمومی در ۲۵ سپتامبر سال ۲۰۱۵ به توافق جدید در زمینه اهداف توسعه پایدار دست یافتند که شامل ۱۷ هدف اصلی و محوری است. (Didham & Manu, 2020: 2) در حال حاضر این اهداف در دستور کار سند تحول جهان برای سال ۲۰۳۰ قرار دارد. این اهداف در سه حوزه برهم‌کنش محیطی، اجتماعی و اقتصادی (Long et al, 2020) برای تحریک اقدامات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی طراحی شده است. (Campo et al, 2020)

پیرو موارد ذکر شده مطالعات صورت گرفته در حوزه توسعه پایدار در سال‌های آتی، بیشتر به بعد کلان مشکلات اقتصادی با تأکید ویژه بر نابرابری بین کشورهای فقیر و غنی به ویژه ارتباط جهانی پرداخته (Esmailzadeh et al, 2016: 1) و بالا بردن تولید ناخالص ملی و درآمد سرانه را اهداف توسعه قرار داده بودند و چنین فرض می‌کردند که رشد اقتصادی برابری بیشتری را به ارمغان خواهد آورد و این برابری موجب نابودی قطعی فقر خواهد شد، اما با تشدید مسائلی همچون فقر، بیکاری و نابرابری، حتی در کشورهایی که دارای رشد اقتصادی بالایی بودند، کاربرد متغیرهای اقتصادی به عنوان تنها عامل مؤثر در سنجش توسعه مورد تردید قرار گرفت.

نیروی انسانی مهم‌ترین مسئله در توسعه به‌شمار می‌رود. محور شدن انسان در فرایند توسعه، ایجاد عدالت عمومی در توزیع منابع را در اولویت راهبردها قرار می‌دهد. پایداری اجتماعی یک

رویکرد در حال ظهور در برنامه‌ریزی شهری، سیاست‌ها و عمل در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه است (Dempsey et al, 2011- Colantonio & Dixon, 2010- Karuppannan & Siv-). به‌طوریکه به نظر می‌رسد در جامعه در حال گذار، توجه به توسعه اجتماعی به‌عنوان یکی از ابعاد اصلی فرایند توسعه‌یافتگی و نشانگر کیفیت سیستم اجتماعی برای دستیابی به عدالت اجتماعی، افزایش کیفیت زندگی، ارتقای کیفیت انسان‌ها و ایجاد یکپارچگی و انسجام اجتماعی، از اهمیت و ضرورت علمی و اجتماعی خاصی برخوردار است (Kalantari, 1998: 211- Zare Shahabadi & Fattahi Dow-). بنابراین اهمیت توسعه اجتماعی به‌دلیل تأثیر آن در سعادت و سلامت تمامی انسان‌هاست. (Joghataei et al, 2017)

محدوده مورد مطالعه در این تحقیق مجموعه کشورهای اسلامی هستند. این جوامع امروزه با گذر زمان و با توجه به گستردگی روزافزون ارتباطات میان دولت‌ها و ملت‌ها با یکدیگر درهم‌تنیده شده و یک نهاد برتر را به‌وجود آورده‌اند. این موضوع نشانگر این است که اساساً استقلال دولت‌ها به مفهوم پیشین آن، به‌نوعی زیر سؤال رفته است و نیاز به یک نهاد برتر، که شأن آن تنظیم سیاست‌های یکسان و ایجاد هماهنگی برای دستیابی به منافع مشترک میان ملت‌هاست، کاملاً احساس می‌شود. (Javan Arasteh, 2014) کشورهای اسلامی نیز از این قاعده مستثنی نبوده‌اند. عضو همکاری‌های اسلامی با ۵۷ کشور اسلامی تشکیل شد و دومین سازمان بین‌دولتی پس از سازمان ملل متحد است و کشورهای عضو آن در بیش از چهار قاره پراکنده شده‌اند که حدود ۲۰/۶ درصد مساحت کره‌زمین را در اختیار دارد و حدود یک‌ششم جمعیت جهان را در خود جای داده است. این کشورها ۷۰ درصد انرژی نفت و گاز جهان را در اختیار دارند. (Mostafavi & Kiani, 2020- Ahmadi et al., 2021- Jan Parvar et al., 2015: 52) هرچند تجمع بسیاری از کشورهای اسلامی در خاورمیانه است، اما پراکندگی این کشورها به‌گونه‌ای است که شامل آسیای میانه، آسیای جنوب شرقی، آفریقا و حتی اروپا می‌شود. بیشتر این کشورها در جرگه کشورهای در حال توسعه و توسعه‌نیافته هستند. هدف اصلی در این تحقیق، رتبه‌بندی کشورهای جهان اسلام به‌لحاظ شاخص‌های توسعه اجتماعی است.

۲. ادبیات و مبانی نظری

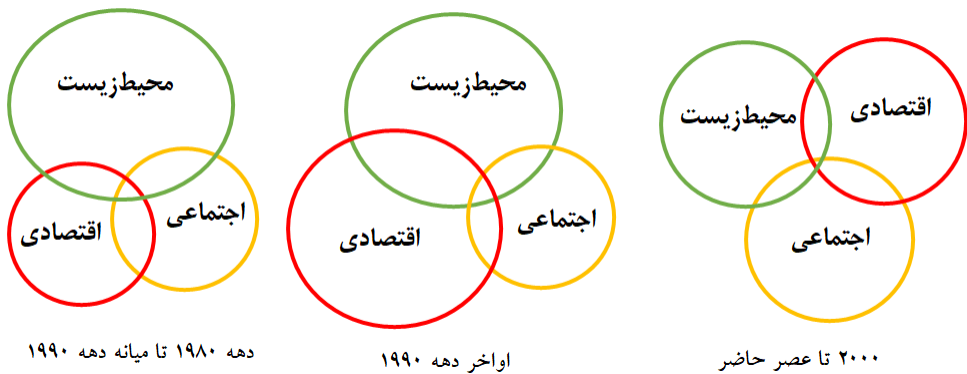
از سال ۱۹۸۷ میلادی، زمانی که کمیسیون جهانی محیط‌زیست و توسعه «آینده مشترک ما» را منتشر

کرد، مفهوم توسعه پایدار به تدریج محبوبیت یافت و به موضوع اصلی توسعه جامعه انسانی تبدیل شد. اجلاس هزاره سازمان ملل متحد اهداف هزاره را در سال ۲۰۰۰ برای اجرای موثر مفهوم توسعه پایدار تدوین و ابلاغ کرد. (Liu et al, 2023: 390) در سال ۲۰۱۵، کشورهای جهان دستور کار توسعه پایدار برای سال ۲۰۳۰ را ارائه دادند. (Morton et al, 2019: 65) امروزه توسعه پایدار مورد بحث در علوم مختلف است و در برنامه‌ریزی توسعه‌ای نیز این مبحث بیشتر در راستای برابری و عدالت به میان آورده شده است. پارادایم‌های جدید توسعه معیارهای اقتصادی را تنها نماینده بخشی از نیازهای نسل بشر نمی‌داند، بلکه در کنار شاخص‌های اجتماعی برای شاخص‌های اجتماعی و زیست‌محیطی نیز اهمیت قائل شده‌اند. از طرفی، توسعه اجتماعی به وضعیتی اشاره دارد که در فرایند آن زمینه برای گذار از جامعه سنتی به صنعتی از طریق تقسیم کار، سرمایه اجتماعی، هویت انسانی و عقلانیت ارتباطی فراهم می‌شود. (Mousavi et al, 2019: 74-75) با وجود آنکه در سند کپنهاگ به میزان زیادی حدود مفهوم توسعه اجتماعی مشخص شده است؛ میان اندیشمندان و محققان مختلف اجتماعی بر سر تعریفی مشخص از این مفهوم توافق وجود ندارد. (Fazeli et al, 2013: 161) نظریه‌پردازی چون نیل اسملسر، ماکس وبر، جانستون، دیدگاه مارکسیستی (دونگ کیم)، فیلیپ، استس، شولت، دوگینت و ... شاخص‌های مورد بررسی در خصوص توسعه اجتماعی و اندازه‌گیری آن در جامعه آماری مذکور را بیان کرده‌اند که در تعاریف استس و دوگینت ملموس‌تر مطرح شده و بدین شرح است:

از نظر استس توسعه اجتماعی یک حوزه میان‌رشته‌ای و میان‌بخشی تجربی است که در جست‌وجوی بهبود رفاه مادی و اجتماعی مردم در همه سطوح جامعه است. این تعریف به‌طور ضمنی بیانگر نکات ذیل است:

- تامین رضایت مردم در سطح حداقل نیازهای اساسی یا برآوردن حداقل نیازهای اساسی مردم
- افزایش توانایی آن بخش از آحاد جامعه که برای بهبود وضعیت خود در تلاش‌اند. (Zare Sha-habadi & Fattahi Dowlatabadi, 2019: 8)

در رابطه با ابعاد توسعه پایدار پژوهش‌های متنوعی انجام شده است، به طوری که روند تحقیقات انجام‌شده در زمینه ابعاد توسعه پایدار به مرور زمان متفاوت‌تر شده است. وضعیت ابعاد توسعه پایدار در طول زمان در شکل شماره ۱ نشان داده شده است:

شکل ۱ ابعاد توسعه پایدار و اهمیت آن طی سال‌های اخیر (Nastaran et al, 2013: 160)

مطابق شکل ۱، از دهه ۱۹۸۰ تا میانه دهه ۱۹۹۰ میلادی، در بیشتر تحقیقات بر ابعاد زیست محیطی توسعه پایدار تأکید شده است، ولی با گذر زمان و در اواخر دهه ۱۹۹۰ میلادی، بعد اقتصادی نیز به عنوان یکی از اصول اصلی توسعه پایدار ظهور یافته سپس در دهه ۲۰۰۰ و عصر حاضر بعد اجتماعی نیز به جمع دو بعد دیگر اضافه شده و در نهایت ابعاد توسعه پایدار شامل سه بعد اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی شده است. در زمینه ابعاد مختلف توسعه پایدار تاکنون تحقیقات زیادی انجام شده است، به طوری که در پژوهش‌های داخل کشور، نصر و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهش خود با عنوان «تبیین مولفه‌های معناشناسی شهر اسلامی در راستای سیاست‌گذاری توسعه پایدار شهری» اشاره کرده‌اند که با توجه به اینکه در شکل‌گیری شهر اسلامی توجه به مراتب هستی‌داری اهمیت است بنابراین با توجه به نقش مهم کالبد در جوامع امروزی و بی‌توجهی به ابعاد معنایی در کالدهای شهری، سیاست حضور و ارتباط مولفه‌های معنایی در شهر اسلامی می‌تواند فضا را به سمت آرمان‌های اصلی اسلامی رهنمون کند. واعظ‌زاده و ایاسه (۱۳۹۹) در تحقیق خود با عنوان «وضعیت توسعه اجتماعی در برنامه‌های توسعه ایران» با تأکید بر شاخص‌های اجتماعی توسعه پایدار شهری اشاره کرده‌اند که توسعه اجتماعی در اندیشه دولتمردان کشور محدود به تأمین برخی از نیازهای اولیه است. همچنین مواد مندرج در این برنامه‌ها بسیاری از مولفه‌های اصلی توسعه پایدار شهری مانند مشارکت اجتماعی، تنوع فرهنگی و اقلیت‌ها و گروه‌های خاص را در بر نمی‌گیرند. موسوی و همکاران (۱۳۹۶) در تحقیق با عنوان «بررسی و تحلیل شاخص‌های توسعه رفاه در کشورهای اسلامی» وضعیت ۴۷ کشور اسلامی با توجه به ۲۱ شاخص در ابعاد اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی با استفاده از مدل خاکستری را بررسی کرده‌اند.

یافته‌های حاصل از تحلیل خاکستری نشان داد در میان کشورهای مورد مطالعه، در مجموع ۲۲ کشور در وضعیت مطلوب قرار دارند که شامل کشورهای مالزی، امارات متحده عربی، قطر و... است که در چند سال اخیر با جذب سرمایه‌های خارجی و رونق روند رشد اقتصادی توانسته‌اند وضعیت خود را در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی توسعه و بهبود ببخشند. موسوی و همکاران (۱۳۹۶) در تحقیق دیگری شاخص‌های توسعه انسانی در کشورهای شبه‌قاره هند را بررسی کرده‌اند. طبق یافته‌های آنها در بین کشورهای شبه‌قاره هند، کشورهای هند و پاکستان از نظر شاخص‌های توسعه انسانی تاحدودی دارای وضعیت متعادل و نیمه‌متعادل بوده و کشور بوتان در بیشتر دوره‌ها دارای وضعیت نامتعادل است که این نشان‌دهنده پایین بودن سطح درآمدها، پایین بودن کیفیت زندگی و استانداردهای زندگی در این کشورهاست. در حالت کلی می‌توان نتیجه‌گیری کرد که کشورهای شبه‌قاره هند در مقایسه با کشور ایران از نظر شاخص‌های توسعه انسانی در وضعیت نامتعادلی قرار دارند. در پژوهش‌های خارج از کشور نیز کومیم و هیرای^۱ (۲۰۲۲) در پژوهش خود با عنوان «شاخص‌های پایداری و توسعه انسانی: یک تحلیل مثبت» روش‌شناسی مجموعه‌ای جزئی مرتب‌شده را برای ارزیابی شاخص‌های توسعه پایدار انسانی معرفی می‌کند. این اهمیت خود را برای ادغام شاخص‌های انسانی و محیطی نشان می‌دهد و محدودیت‌های شاخص‌های ترکیبی را روشن می‌کند و بر نیاز به حرکت به سمت سطوح بالاتر سازگاری مفهومی و تکثیر اطلاعاتی استوار تأکید می‌کند؛ ترکیب فضا‌های اجتماعی و محیط غنی‌تر به سمت ساختاری تحلیلی که از انتخاب‌های ذهنی، دلخواه و مبهم بالقوه متغیرها در تحلیل توسعه پایدار انسانی اجتناب می‌کند. وودکرافت^۲ (۲۰۱۲) در پژوهش خود با عنوان «پایداری اجتماعی در جوامع جدید: حرکتی از مفهوم تا عمل در انگلستان» با اشاره به اینکه پایداری اجتماعی یک حوزه جدید و در حال ظهور در سیاست و برنامه‌ریزی است با استفاده از روش‌های تئوریک و بررسی و تفسیر منابع مختلف، پایداری اجتماعی مفهوم و عمل آن را بررسی کرده است. در این تحقیق، نویسنده استدلال می‌کند که باید روی جنبه‌های علمی و عملیاتی به‌جای توجه به مفهوم‌سازی پایداری اجتماعی تمرکز بیشتری شود، به‌ویژه درک اینکه چگونه این مفهوم توسط بازیگران مختلف به‌عنوان توجیه تصمیم‌گیری‌های خود در زمینه سرمایه‌گذاری‌ها در ساختار مادی و اجتماعی شهرها مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۳. روش تحقیق

نوع تحقیق کاربردی و روش آن توصیفی-تحلیلی است. روش گردآوری داده‌ها در این پژوهش اسنادی

1. Comim & Hirai
2. Saffron Woodcraft

و کتابخانه‌ای است. در این راستا در مجموع ۴۹ شاخص از سایت بانک جهانی استخراج شد. گروه داده‌های توسعه‌ای بانک جهانی به صورت سالانه گزارشی با عنوان «شاخص‌های توسعه جهانی» ارائه می‌دهد. شاخص‌های جهانی توسعه، مهم‌ترین جمع‌آوری سالانه اطلاعات در خصوص توسعه است. این گزارش تقریباً گزارشی جامع از آمارهای موجود در اقتصاد اکثر کشورهای جهان است. این گزارش شامل ۶ بخش است و جنبه‌های مختلف یک کشور را از لحاظ آماری بررسی می‌کند. در این پژوهش شاخص‌های مورد بررسی در جدول ۱ نشان داده شده است:

جدول ۱ شاخص‌های توسعه اجتماعی مورد مطالعه

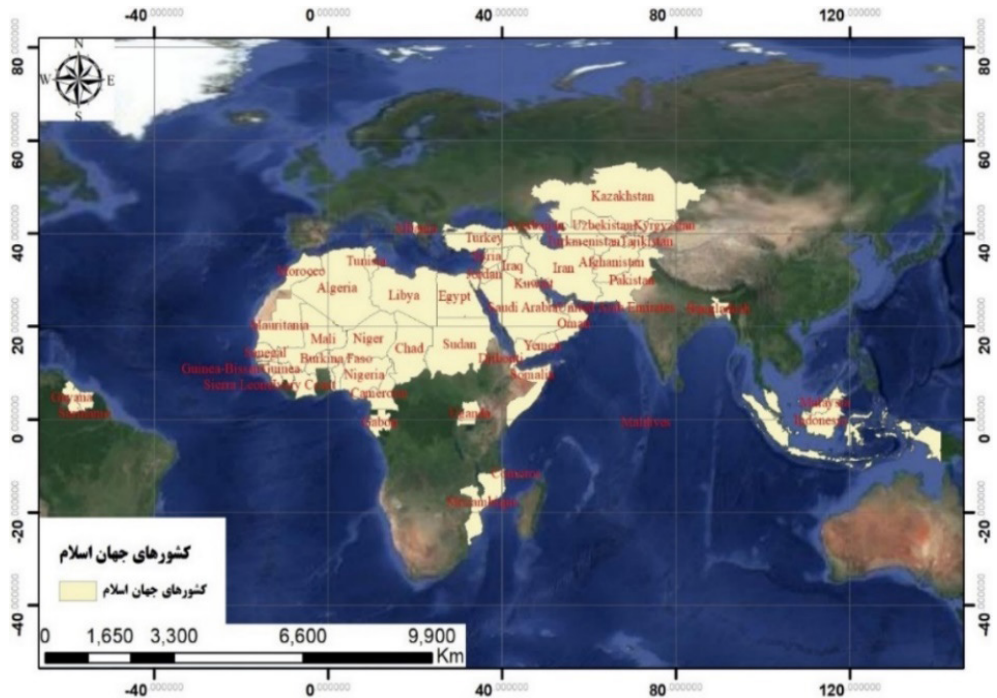
شاخص‌ها
(شاخص سرمایه انسانی X1)، (امید به زندگی کل در بدو تولد (سال‌ها) X2)، (کودکان شاغل (کودکان پسر ۷ تا ۱۴ ساله) X3)، (کودکان شاغل) (کل کودکان ۷ تا ۱۴ ساله) X4)، (میزان مشارکت نیروی کار زنان (درصد از جمعیت زن در سنین بالای ۱۵ سال) (برآورد مدل ILO) X5)، (میزان مشارکت نیروی کار مرد (درصد جمعیت مرد ۱۵ سال و بالاتر) (برآورد مدل بین‌المللی کار) X6)، (نسبت کرسی‌هایی که زنان در مجالس ملی دارند X7)، (جمعیت پانهندگان X8)، (ثبت‌نام در مدارس ابتدایی (ناخالص) X9)، (شاخص برابری جنسیت (GPD X10)، (ثبت‌نام در مدارس ابتدایی و متوسطه (ناخالص) X11)، (شاخص برابری جنسیت (GPIT) X12)، (بیکاری زن (درصد نیروی کار زنان) X13)، (بیکاری مرد (درصد از نیروی کار مرد) X14)، (اشتغال آسیب‌پذیر زنان (درصد اشتغال زنان) X15)، (اشتغال آسیب‌پذیر مردان (درصد اشتغال مردان) X16)، (امید به زندگی زنان در بدو تولد (سال-براساس برآورد ملی) X17)، (امید به زندگی مردان در بدو تولد (سال-براساس برآورد ملی) X18)، (کودکان شاغل (کودکان دختر ۷ تا ۱۴ ساله) X19)، (نسبت وابستگی سن (درصد از جمعیت در سن کار) X20)، (نسبت وابستگی سن در سال خورده (درصد جمعیت سن کار) X21)، (نسبت وابستگی سن در جوان (درصد جمعیت سن کار) X22)، (کامل بودن ثبت تولد (درصد) X23)، (کامل بودن ثبت احوال در زن (درصد) X24)، (کامل بودن ثبت احوال در مرد (درصد) X25)، (مدت آموزش اجباری (سال‌ها) X26)، (سهام جوانان در اشتغال یا آموزش در زن (درصد از جمعیت جوانان زن) X27)، (سهام جوانان در اشتغال یا آموزش در مرد (درصد از جمعیت جوانان مذکر) X28)، (سهام جوانان در اشتغال یا آموزش، کل (درصد جمعیت جوانان) X29)، (نسبت جنسی در بدو تولد (تولد مرد به ازای تولد زن) X30)، (میزان مشارکت نیروی کار برای سنین ۱۵-۲۴ سال در زنان (درصد) (برآورد مدل بین‌المللی کار) X31)، (میزان مشارکت نیروی کار برای سنین ۱۵-۲۴ سال در زنان (درصد) (برآورد ملی) X32)، (میزان مشارکت نیروی کار برای سنین ۱۵-۲۴ در مردان (درصد) (برآورد ملی) X33)، (میزان مشارکت نیروی کار برای سنین ۱۵-۲۴ در مردان (درصد) (برآورد ملی) X34)، (میزان مشارکت نیروی کار برای سنین ۱۵-۲۴ در کل (درصد) X35)، (میزان مشارکت نیروی کار برای سنین ۱۵-۲۴ سال در کل (درصد) (برآورد ملی) X36)، (نیروی کار با تحصیلات پیشرفته (درصد از کل جمعیت سن کار با تحصیلات پیشرفته) X37)، (نیروی کار با تحصیلات پیشرفته در زنان (درصد از جمعیت در سن کار زنان با تحصیلات پیشرفته) X38)، (نیروی کار با تحصیلات پیشرفته در مردان (درصد از جمعیت کارگر مرد با تحصیلات پیشرفته) X39)، (نیروی کار با آموزش ابتدایی (درصد از کل جمعیت سن کار با آموزش پایه) X40)، (نیروی کار با آموزش ابتدایی در زنان (درصد از جمعیت در سن کار زنان با آموزش پایه) X41)، (نیروی کار با آموزش ابتدایی در مردان (درصد از جمعیت کارگر مرد با آموزش ابتدایی) X42)، (نیروی کار با آموزش متوسط (درصد از کل جمعیت سن کار با تحصیلات متوسط) X43)، (نیروی کار با آموزش متوسط در زنان (درصد از جمعیت زن در سن کار با آموزش متوسط) X44)، (نیروی کار با آموزش متوسط در مردان (درصد از جمعیت کارگر مرد با آموزش متوسط) X45)، (نیروی کار در کل X46)، (میزان باروری در بزرگسالان (زادولود در هر ۱۰۰۰ زن ۱۵ تا ۱۵ ساله) X47)، (امید به زندگی در بدو تولد در زن (سال) X48)، (امید به زندگی در بدو تولد در مرد (سال) X49).

(<https://data.worldbank.org/>)

تجزیه و تحلیل اطلاعات در این پژوهش به صورت کمی و توسط نرم افزارهای GIS و EXCEL صورت گرفته است. به طوری که برای وزن دهی به شاخص ها از طریق آتروپی شانون اقدام شده است که در این روش با استفاده از وضعیت کمی هر یک از شاخص ها، برای هر یک از آن ها وزن مشخصی تعیین می شود. برای تجزیه و تحلیل داده های پژوهش، برای رتبه بندی کشورها از روش تصمیم گیری چندمعیاره کوپراس و برای خوشه بندی از خودهمبستگی فضایی موران استفاده شده است.

۳-۱. محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه در این پژوهش، ۵۷ کشور عضو سازمان همکاری اسلامی است که بخش های وسیعی را در قاره های چهارگانه به جز استرالیا به خود اختصاص داده اند. محدوده جغرافیایی که یک ششم مساحت کره زمین و یک پنجم ساکنان آن را تشکیل داده است و اعضای آن نیز بخش مهمی از کشورهای در حال توسعه هستند. این کشورها عبارت اند از: الجزایر، بنین، بوركینافاسو، کامرون، اتحاد قمر، چاد، جیبوتی، مصر، گابن، گامبیا، گینه بیسائو، گینه، ساحل عاج، لیبی، مالی، موریتانی، مراکش، موزامبیک، نیجر، نیجریه، سنگال، سیرالئون، سومالی، سودان، توگو، تونس، اوگاندا، افغانستان، جمهوری آذربایجان، بحرین، بنگلادش، بروئی، اندونزی، ایران، عراق، اردن، قزاقستان، کویت، قرقیزستان، لبنان، مالزی، مالدیو، عمان، پاکستان، فلسطین، قطر، عربستان سعودی، سوریه، تاجیکستان، ترکیه، ترکمنستان، امارات متحده عربی، ازبکستان، یمن، آلبانی، گویان و سورینام که مهم ترین نقاط اشتراک این ملت ها وجود سنخیت فرهنگی این مردم است. آن ها زبان فرهنگی مشترکی دارند و بر اساس اعتقادات شان می توانند با یکدیگر ارتباط برقرار کنند و همگی زیر چتر اسلام هستند. از طرف دیگر، برخی از این کشورها با بهره گیری از اقتصاد نفت و از نظر دارا بودن برخی تأسیسات زیربنایی دیگر در آن فقر قدیمی نیستند. (Mousavi et al, 2017: 59) موقعیت قرارگیری این کشورها در شکل شماره ۲ نشان داده شده است:

شکل ۲ مختصات جغرافیایی و موقعیت استراتژیک کشورهای مورد مطالعه (ترسیم: نگارندگان، ۱۴۰۲)

۴. یافته‌ها

برای بررسی وضعیت و جایگاه هریک از کشورهای جهان اسلام و با توجه به شاخص‌های مورد مطالعه از روش تصمیم‌گیری کوپراس استفاده شده است که در ابتدا با توجه به اینکه اهمیت تمامی شاخص‌های اجتماعی یکسان است، در این پژوهش برای تعیین وزن و اهمیت نسبی شاخص‌ها از روش آنترپی شانون استفاده شده است. در این روش با استفاده وضعیت آماری هر یک از شاخص‌ها، میزان وزن معینی برای آن‌ها مشخص می‌شود. نتایج حاصل از محاسبات آماری داده‌ها و اطلاعات مورد مطالعه، در جدول ۲ به دست آمده است.

جدول ۲ شاخص‌های مورد مطالعه و اوزان محاسبه شده آن‌ها

شاخص	وزن	شاخص	وزن	شاخص	وزن	شاخص	وزن
x1	۰/۱۳۹	x13	۰/۰۳۶	x25	۰/۰۲۴	x37	۰/۰۰۹
x2	۰/۱۲۶	x14	۰/۰۳۵	x26	۰/۰۲۲	x38	۰/۰۰۸
x3	۰/۰۷۵	x15	۰/۰۳۵	x27	۰/۰۲۱	x39	۰/۰۰۸
x4	۰/۰۷۴	x16	۰/۰۳۵	x28	۰/۰۲۰	x40	۰/۰۰۸
x5	۰/۰۷۰	x17	۰/۰۳۴	x29	۰/۰۲۰	x41	۰/۰۰۶
x6	۰/۰۶۸	x18	۰/۰۳۴	x30	۰/۰۲۰	x42	۰/۰۰۶
x7	۰/۰۴۶	x19	۰/۰۳۳	x31	۰/۰۱۹	x43	۰/۰۰۵
x8	۰/۰۴۶	x20	۰/۰۲۹	x32	۰/۰۱۹	x44	۰/۰۰۳
x9	۰/۰۴۵	x21	۰/۰۲۶	x33	۰/۰۱۸	x45	۰/۰۰۲
x10	۰/۰۴۴	x22	۰/۰۲۶	x34	۰/۰۱۵	x46	۰/۰۰۲
x11	۰/۰۴۱	x23	۰/۰۲۵	x35	۰/۰۱۳	x47	۰/۰۰۲
x12	۰/۰۳۶	x24	۰/۰۲۴	x36	۰/۰۱۲	x48	۰/۰۰۲
						x49	۰/۰۰۲

(منبع: محاسبات نگارندگان، ۱۴۰۲)

طبق محاسبات به رتیب شاخص سرمایه انسانی و شاخص امید به زندگی دارای بیشترین وزن بین شاخص‌های مورد مطالعه هستند. پس از تعیین اهمیت شاخص‌ها، به تعیین جایگاه هریک از کشورهای جهان اسلام پرداخته شده است. در این راستا، بعد از اجرای مراحل چندگانه مدل، نتایج به دست آمده در جدول ۳ نشان داده شده است:

جدول ۳ جایگاه کشورهای مورد مطالعه با توجه به شاخص‌های توسعه اجتماعی

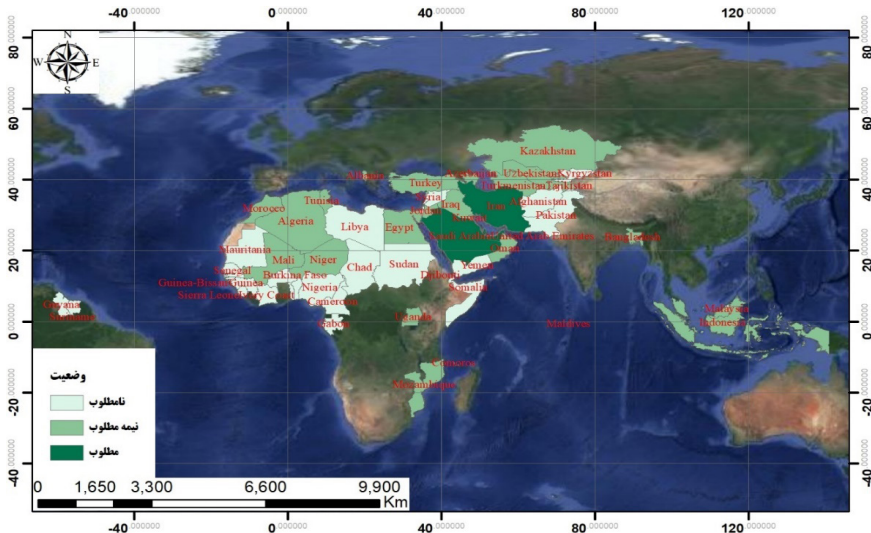
کشورها	+Sj	-Sj	Qi	Ni	جایگاه	ضریب جایگاه	وضعیت
قطر	۰/۰۲۹	۰/۰۰۱	۰/۰۷	۱	۱	۰,۰۴۲ - ۰,۰۷۰	مطلوب
امارات متحده عربی	۰/۰۲۸	۰/۰۰۱	۰/۰۶۱	۰/۸۶۵	۲		
ایران	۰/۰۲۵	۰/۰۰۱	۰/۰۴۴	۰/۶۳	۳		
عربستان سعودی	۰/۰۳۱	۰/۰۰۳	۰/۰۱۴	۰/۵۸۹	۴		
اندونزی	۰/۰۲۵	۰/۰۰۲	۰/۰۳۹	۰/۵۵۶	۵	۰,۰۳۰ - ۰,۰۴۱	نیمه‌مطلوب
مالزی	۰/۰۲۸	۰/۰۰۳	۰/۰۳۹	۰/۵۵۲	۶		
ترکیه	۰/۰۱۳	۰/۰۰۱	۰/۰۳۸	۰/۵۴۳	۷		
مصر	۰/۰۲	۰/۰۰۲	۰/۰۳۶	۰/۵۱۲	۸		
بحرین	۰/۰۲۳	۰/۰۰۲	۰/۰۳۵	۰/۴۹۹	۹		
ازبکستان	۰/۰۲۵	۰/۰۰۳	۰/۰۳۵	۰/۴۹۸	۱۰		
کویت	۰/۰۱۶	۰/۰۰۲	۰/۰۳۵	۰/۴۹۷	۱۱		
تاجیکستان	۰/۰۲۶	۰/۰۰۳	۰/۰۳۵	۰/۴۹۵	۱۲		
عمان	۰/۰۲۶	۰/۰۰۳	۰/۰۳۴	۰/۴۸۷	۱۳		
الجزایر	۰/۰۱۹	۰/۰۰۲	۰/۰۳۴	۰/۴۸۴	۱۴		
اردن	۰/۰۲۷	۰/۰۰۴	۰/۰۳۴	۰/۴۸۴	۱۵		
آذربایجان	۰/۰۱۱	۰/۰۰۱	۰/۰۳۳	۰/۴۶۹	۱۶		
قزاقستان	۰/۰۲۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۴۶۸	۱۷		
آلبانی	۰/۰۲۳	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۴۶۸	۱۸		
تونس	۰/۰۲۴	۰/۰۰۴	۰/۰۳۲	۰/۴۵۲	۱۹		
مالدیو	۰/۰۲۸	۰/۰۰۹	۰/۰۳۱	۰/۴۴۳	۲۰		
بنگلادش	۰/۰۲۸	۰/۰۰۹	۰/۰۳۱	۰/۴۴۱	۲۱		
مالی	۰/۰۲۸	۰/۰۰۸	۰/۰۳۱	۰/۴۴	۲۲		
ترکمنستان	۰/۰۲۸	۰/۰۱۱	۰/۰۳۱	۰/۴۳۵	۲۳		
موزامبیک	۰/۰۲۸	۰/۰۱۳	۰/۰۳۱	۰/۴۳۵	۲۴		

کشورها	+Sj	-Sj	Qi	Ni	جایگاه	ضریب جایگاه	وضعیت
اوگاندا	۰/۰۲۴	۰/۰۰۴	۰/۰۳	۰/۴۳۲	۲۵	۰/۰۳۰ - ۰/۰۴۱	نیمه مطلوب
نیجر	۰/۰۱۹	۰/۰۰۲	۰/۰۳	۰/۴۳۱	۲۶		
عراق	۰/۰۲۱	۰/۰۰۳	۰/۰۳	۰/۴۲۶	۲۷		
مراکش	۰/۰۱۸	۰/۰۰۲	۰/۰۳	۰/۴۲۱	۲۸		
اتحاد قمر	۰/۰۲۴	۰/۰۰۵	۰/۰۲۹	۰/۴۱۵	۲۹	۰/۰۲۹ - ۰/۰۰۱	نامطلوب
گویان	۰/۰۲۵	۰/۰۰۸	۰/۰۲۹	۰/۴۱۵	۳۰		
افغانستان	۰/۰۲۷	۰/۰۱۴	۰/۰۲۹	۰/۴۱۳	۳۱		
بنین	۰/۰۲۴	۰/۰۰۶	۰/۰۲۹	۰/۴۱۱	۳۲		
کامرون	۰/۰۲۵	۰/۰۰۸	۰/۰۲۹	۰/۴۰۹	۳۳		
پاکستان	۰/۰۲۵	۰/۰۰۱	۰/۰۲۸	۰/۳۹۹	۳۴		
گامبیا	۰/۰۲۵	۰/۰۰۹	۰/۰۲۸	۰/۳۹۴	۳۵		
نیجریه	۰/۰۲۳	۰/۰۰۸	۰/۰۲۷	۰/۳۸	۳۶		
قرقیزستان	۰/۰۲۴	۰/۰۰۹	۰/۰۲۷	۰/۳۷۸	۳۷		
سنگال	۰/۰۲۴	۰/۰۱۲	۰/۰۲۶	۰/۳۷۶	۳۸		
ساحل عاج	۰/۰۲۱	۰/۰۰۶	۰/۰۲۶	۰/۳۷۲	۳۹		
بورکینافاسو	۰/۰۱۱	۰/۰۰۲	۰/۰۲۶	۰/۳۷۲	۴۰		
موریتانی	۰/۰۱۶	۰/۰۰۳	۰/۰۲۶	۰/۳۶۷	۴۱		
سورینام	۰/۰۲۱	۰/۰۰۶	۰/۰۲۵	۰/۳۶۱	۴۲		
لبنان	۰/۰۲۲	۰/۰۰۹	۰/۰۲۵	۰/۳۵۹	۴۳		
یمن	۰/۰۱۲	۰/۰۰۲	۰/۰۲۵	۰/۳۵	۴۴		
سودان	۰/۰۲۲	۰/۰۱۳	۰/۰۲۴	۰/۳۴۴	۴۵		
توگو	۰/۰۱۶	۰/۰۰۴	۰/۰۲۳	۰/۳۲۱	۴۶		
سیرالئون	۰/۰۰۹	۰/۰۰۲	۰/۰۲۲	۰/۳۱۹	۴۷		
برونئی	۰/۰۰۹	۰/۰۰۳	۰/۰۲	۰/۲۸۶	۴۸		
لیبی	۰/۰۰۱	۰/۰۰۳	۰/۰۲	۰/۲۸۳	۴۹		
سوریه	۰/۰۰۸	۰/۰۰۳	۰/۰۲	۰/۲۸	۵۰		

کشورها	+Sj	-Sj	Qi	Ni	جایگاه	ضریب جایگاه	وضعیت
جیبوتی	۰/۰۱۳	۰/۰۰۵	۰/۰۱۹	۰/۲۷۶	۵۱		
گابن	۰/۰۱۴	۰/۰۰۷	۰/۰۱۸	۰/۲۵۲	۵۲		
گینه	۰/۰۱۳	۰/۰۱	۰/۰۱۶	۰/۲۳۲	۵۳		
سومالی	۰/۰۰۹	۰/۰۰۴	۰/۰۱۵	۰/۲۱۸	۵۴	۰/۰۰۱-۰/۰۲۹	نامطلوب
چاد	۰/۰۱۲	۰/۰۱۴	۰/۰۱۴	۰/۲۰۵	۵۵		
گینه بیسائو	۰/۰۱	۰/۰۱۴	۰/۰۱۲	۰/۱۷۵	۵۶		
فلسطین	۰/۰۰۱	۰/۲۱۳	۰/۰۰۱	۰/۰۱	۵۷		

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

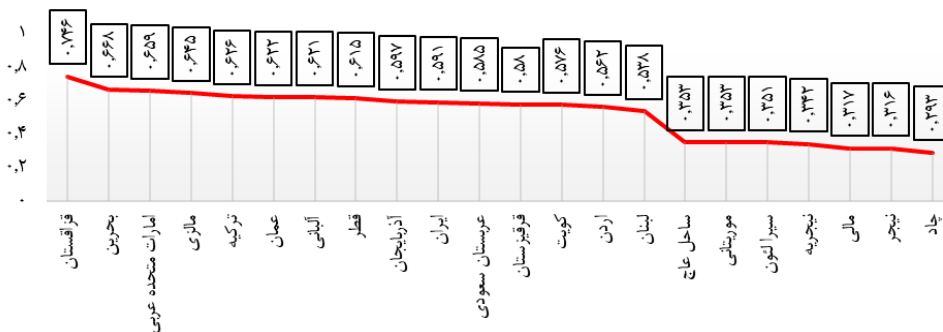
طبق نتایج حاصل از محاسبات آماری، ۴ کشور قطر، امارات متحده عربی، ایران و عربستان سعودی در اول تا چهارم قرار دارند. قطر دارای بهترین وضعیت از لحاظ شاخص‌های توسعه اجتماعی در میان کشورهای اسلامی است. در جایگاه بعدی کشور امارات متحده عربی و در نهایت در جایگاه سوم کشور ایران قرار گرفته است. برای نمایش بهتر وضعیت هریک از کشورهای جهان اسلام، به تفکیک وضعیت آن‌ها در شکل ۳ نمایش داده شده است.

شکل ۳ وضعیت هریک از کشورها با توجه به شاخص‌های مورد مطالعه (منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

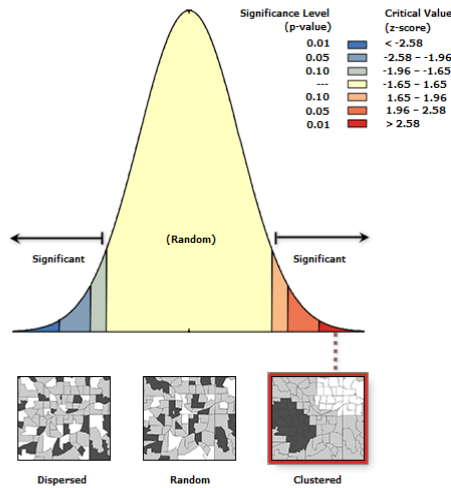
بررسی شاخص‌های اقتصادی نشان می‌دهد، اقتصاد قطر، یکی از ثروتمندترین کشورهای جهان، براساس سرانه تولید ناخالص داخلی است که در بین داده‌های سال‌های ۲۰۱۵ و ۲۰۱۶ در رده‌های پنجم و هفتم جهانی قرار دارد. قطر دارای سومین ذخیره بزرگ گاز طبیعی اثبات شده در جهان و دومین صادرکننده گاز طبیعی است. این کشور در بین کشورهای عربی همراه با امارات، بحرین، کویت و عربستان سعودی از کشورهای دارای درآمد زیاد محسوب می‌شود. لکن قطر با جمعیت کمتر و درآمد بیشتر توانسته در جایگاه‌های بهتری در سطوح جهانی قرار گیرد. کشور امارات متحده عربی نیز از این قاعده مستثنا نبوده و دارای یکی اقتصادی‌های نفتی بزرگ جهان است. یکی از مزیت‌های نسبی این کشورها وجود جمعیت کم همراه با ثروت زیاد آن‌هاست که این می‌تواند عاملی مهم در تسریع رشد شاخص‌های توسعه در این کشورها باشد. در مقابل، کشورهای آخر در رده‌بندی فوق بیشتر کشورهای توسعه‌نیافته هستند که در محدوده جغرافیایی آفریقا قرار گرفته‌اند.

برای بررسی بیشتر وضعیت این کشورها مهم‌ترین شاخص‌های اجتماعی در این کشورها بررسی شده است. در میان شاخص‌های مورد مطالعه، شاخص سرمایه انسانی دارای بیشترین وزن در بین دیگر شاخص‌های مورد مطالعه است. نمودار ۱ میزان این شاخص برای کشورهای مورد مطالعه طی سال‌های متوالی را نشان می‌دهد.

نمودار ۱ شاخص سرمایه انسانی در کشورهای اسلامی مورد مطالعه^۳ (منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

۳. با توجه به زیاد بودن تعداد کشورهای مورد مطالعه کشورهای دارای میزان سرمایه انسانی متوسط از نمودار حذف شد. فقط کشورهای دارای میزان بالا و میزان کم در نمودار آورده شده است.

نمودار ۳ الگوی پراکنش میزان برخورداری از شاخص‌های اجتماعی با شاخص موران (منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

جدول ۴ الگوی پراکنش میزان برخورداری از شاخص‌های اجتماعی با شاخص موران

Global Moran's I Summary	
Moran's Index:	0/433573
Expected Index:	-0/017857
Variance:	0/002457
z-score:	9/107992
p-value:	0/000000

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۲)

مطابق جدول ۴، میزان شاخص موران برای شاخص‌های اجتماعی ۰/۴۳۳ به دست آمد که همان‌طور که در تصویر نیز مشاهده می‌شود نشانگر توزیع خوشه‌ای این شاخص‌ها در سطح کشورهاست و کشورهای دارای وضعیت بهتر از لحاظ شاخص‌های اجتماعی به صورت خوشه‌ای پراکنده شده‌اند که می‌توان آن را با موقعیت استراتژیک و جغرافیایی کشورها مرتبط دانست، زیرا بیشتر کشورهای ثروتمند و دارای جایگاه بهتر در شاخص‌های اجتماعی در کشورهای عربی، که دارای مخازن عظیم نفت و گاز هستند، واقع شده‌اند.

۵. نتیجه گیری

کشورهای اسلامی و مسلمانان بخش بزرگی از جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند و بر قسمت اعظمی از سرمایه‌های طبیعی دنیا حاکم هستند. شماری از مهم‌ترین نقاط استراتژیک دنیا در کشورهای اسلامی قرار دارند. بیش از ۹۰ درصد منابع مهم نفت و گاز خاورمیانه متعلق به این کشورهاست. همچنین دارای رتبه‌های برتر از لحاظ رشد ناخالص داخلی در بین کشورهای مختلف جهان هستند. با این حال برخی کشورهای اسلامی از توسعه نیافتگی و فقر رنج می‌برند. در تحقیق حاضر بعد اجتماعی توسعه در این کشورها بررسی شد. برای دستیابی به اهداف تحقیق در مجموع از ۵۰ شاخص، که از سایت بانک جهانی گردآوری شده بود، بهره گرفته شد. نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها و اطلاعات نشان می‌دهد که در میان کشورهای مورد مطالعه؛ قطر، امارات متحده عربی و ایران دارای بهترین وضعیت از لحاظ شاخص‌های توسعه پایدار هستند. همچنین یافته‌ها نشان می‌دهد وضعیت بیشتر این کشورها به موقعیت جغرافیایی و استراتژیکی بستگی دارد. یافته‌های شاخص موران نیز این امر را اثبات کرده است. بیشتر کشورها با وضعیت بهتر در توسعه اجتماعی، کشورهای عربی هستند. در این میان، به کشور قطر می‌توان اشاره کرد. این کشور یکی از قطب‌های مهم صادرکننده نفت و گاز جهان است. همچنین دارای جمعیتی کم با درآمدی بالاست. این نتایج را می‌توان با نتایج تحقیق شیرزادی (۱۳۹۷) نیز منطبق دانست. یافته‌های وی نشان می‌دهد که قطر همچنان در جهت تقویت توسعه انسانی و اجتماعی حرکت می‌کند و از سال ۲۰۰۹ این رشد بسیار مشهود است. همچنین این کشور با توجه ویژه به نابرابری جنسیتی و استمرار اصلاحات سیاسی به تداوم این روند سرعت می‌بخشد. دومین کشور با جایگاه بهتر کشور امارات متحده عربی است. این کشور نیز مانند قطر دارای منابع نفتی فراوانی است که باعث رشد و پیشرفت این کشور در عرصه‌های مختلف توسعه شده است. یافته‌ها برای کشور امارات متحده عربی را می‌توان با یافته‌های تحقیق شیرزادی (۱۳۹۴) اثبات کرد. وی در تحقیقی دیگر درباره امارات متحده عربی نشان داد این کشور با گذر از منطقه‌ای محروم و بیابانی در سال ۱۹۷۱، اکنون به کشوری ثروتمند با رتبه توسعه انسانی خیلی بالا تبدیل شده است و به نظر می‌رسد توسعه انسانی در این کشور به کمک رشد و توسعه اقتصادی و نقش ارشادی دولت ارتقا یافته است. در این میان، ایران نیز با رتبه سوم دارای جایگاه بهتر نسبت به دیگر کشورها قرار دارد. یافته‌های موسوی و همکاران (۱۳۹۶) نیز نشان می‌دهد ایران در میان کشورهای شبه‌قاره هند دارای جایگاه بهتری است. برای اثبات این امر شاخص سرمایه انسانی و شاخص امید به زندگی در این کشورها بررسی شد.

References

- Ahmadi, S. A.; Ranjbari, K.; Sharifi, A. (2020). The role of trans-Regional powers in the Geopolitical crises of the Islamic world. *The Fundamental and Applied Studies of the Islamic World*, 2(3), PP. 1-23. https://journal.iiwfs.com/article_109315.html?lang=en [In persian]
- Bayramzadeh, N.; Mousavi, M. N. (2024). Investigating the Relationship Between Development and Resource Allocation in the Creation of New Human Settlements During the Years 2011 to 2021 (Case Study: Iran). *Journal of Geography and Environmental Studies*, 13(49), PP. 120-139. <https://sanad.iau.ir/Journal/ges/Article/1107624> [In persian]
- Campo A. G. D.; Gazzola, P.; Onyango V. (2020). The mutualism of strategic environmental assessment and sustainable development goals, *Environmental Impact Assessment Review*, Vol. 82, May 2020, 106383. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2020.106383>
- Colantonio A.; Dixon T. (2010). *Urban Regeneration & Social Sustainability: Best Practice from European Cities*, John Wiley & Sons.
- Comim, F.; Hirai, T. (2022). Sustainability and Human Development Indicators: A Poset Analysis. *Ecol. Econ.*, 198, 107470. doi: 10.1016/j.ecolecon.2022.107470
- Dempsey, N.; Bramley, G.; Power, S.; Brown, C. (2011). The social dimension of sustainable development: Defining urban social sustainability. *Sustainable Development*, 19(5), 289–300. doi:10.1002/sd.417
- Didham R. J.; Manu P. (2020). Adaptive capacity as an educational goal to advance policy for integrating DRR into quality education for sustainable development. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, Vol. 47, <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2020.101631>
- Esmailzadeh, H.; Salehpour, S.; Esmailzadeh, Y. (2016). Analyzing Development Level of Alborz Province Counties Using Combinatorial Method. *The*

- Journal of Spatial Planning, 20 (3), PP. 1-34. URL: <http://hsmasp.modares.ac.ir/article-21-3856-en.html>
- Fazeli, M.; Fattahi, S.; Zanjan Rafiei, S. N. (2013). Social Development, Indicators and Status of Iran in World. Journal of Socio-Cultural Development Studies, 2 (1), PP. 159-182. <http://journals.sabz.ac.ir/scds/article-1-65-fa.html> **[In persian]**
- Jan Parvar, M.; Saleh Abadi, R.; Bahrami Jaf, S. (2021). Analysis and explanation of the geopolitical crises of the Islamic world. The Fundamental and Applied Studies of the Islamic World, 2 (6), PP. 73-96. https://journal.iifws.com/article_130907.html?lang=en **[In persian]**
- Javan Arasteh, H. (2019). The United State or Union of Islamic Countries from Ideal to Reality. Islamic government, 19 (3). <https://pasokh.org/fa/Article/View/11647> **[In persian]**
- Joghataei, F.; Mousavi, M. T.; Zahedi Mazandarani, M. J. (2017). Components and Dimensions of Social Development in Development Programs. Social Welfare Quarterly. 16 (63), PP. 55-88. <http://refahj.uswr.ac.ir/article-1-2726-fa.html> **[In persian]**
- Kalantari, K. (1998). concept and criteria of social development. Journal of Political and Economic Information, PP. 131-132, 208-213. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/93926> **[In persian]**
- Karuppannan S.; Sivam A. (2011). Social sustainability and neighborhood design: an investigation of residents' satisfaction in Delhi. Local Environment, Vol. 16, No. 9, PP. 849-870. Available at: <http://www.tandsonline.com/doi/abs/10.1080/13549839.2011.607159>
- Liu, B.; Zhang, X.; Tian, J.; Cao, R.; Sun, X.; Xue, B. (2023). Rural sustainable development: A case study of the Zaozhuang Innovation Demonstration Zone in China. Regional Sustainability, 4(4), 390-404. doi: 10.1016/j.reg-sus.2023.11.004

- Long, X.; Yu, H.; Sun, M.; Wang, X.-C.; Klemeš, J. J.; Xie, W.; Wang, Y. (2020). Sustainability evaluation based on the Three-dimensional Ecological Footprint and Human Development Index: A case study on the four island regions in China. *Journal of Environmental Management*, 265 (110509), 110509. doi:10.1016/j.jenvman.2020.110509
- Mohamadpourkhabazi, N.; Soltanifar, M.; Farhangi, A. A.; Mohammadpour, S. (2019). A Comparative Study of the Role of Cyberspace in Social Development from the Viewpoints of Students of Azad University and National University of Tehran. *Journal of Iranian Social Development Studies*, 11(44), PP. 73-86. https://jisds.srbiau.ac.ir/article_15357.html [In persian]
- Morton, S.; Pencheon, D.; Bickler, G. (2019). The sustainable development goals provide an important framework for addressing dangerous climate change and achieving wider public health benefits. *Public Health*, 174, 65-68. doi: 10.1016/j.puhe.2019.05.018
- Mostafavi, I.; Kiani, H. R. (2015). Comparative evaluation of the leading Islamic countries in science production; Iran, Turkey, Egypt, and Pakistan in Essential Science Indicators database. *Scientometrics Research Journal*, 1((Issue 1, spring & summer)), PP. 51-68. doi: 10.22070/rsci.2015.375 [In persian]
- Mousavi, M. N.; Majid, A.; Mohammadi Hamidi, S. (2017). Comparative Comparison of Iran's Human Development Indicators with Sub-Continent Countries of India over the past 35 years using the Vikor Model. *Journal of Subcontinent Researches*, 9(33), PP. 213-238. doi: 10.22111/jsr.2017.3922 [In persian]
- Mousavi, M.; Akbari, M.; Mohammadi Hamidi, S.; Boustan Ahmadi, V. (2017). A Review and Analysis of Welfare Development Indicators in Islamic Countries. *Journal of Iranian Social Development Studies*, 9(4), PP. 53-68. https://jisds.srbiau.ac.ir/article_11599.html [In persian]
- Mousavi, M.; Jafarpour Ghalehtemouri, K.; Bagheri Kashkouli, A.; Bayramzadeh, N. (2024). Mitigating development barriers and addressing disparities in border cities of Iran: a comprehensive analysis of border provinces and

- influential factors. *Geojournal*, 89(4), PP. 1-20. doi: 10.1007/s10708-024-11181-9
- Nasr, T.; Salahi, S.; Piran, N. (2022). Explaining the Semantic Components of the Islamic City in Line with Urban Sustainable Development. *Urban Environmental Planning and Development*, 2(6), 95-112. doi: 10.30495/juepd.2022.690748 **[In persian]**
- Nastaran, M., Ghasemi, V.; Hadizadeh, S. (2013). Assessment of Indices of Social Sustainability by Using Analytic Network Process (ANP). *Journal of Applied Sociology*, 24(3), PP. 155-173. https://jas.ui.ac.ir/article_18320.html?lang=en **[In persian]**
- Nekoei, S.; Chitsaz, M. A.; H, S. N. (2019). Study investigated social justice and influensive social and economical factors on it as an approach for the sustainable development of Torbat Jaam. *Journal of Iranian Social Development Studies*, 11(43), PP. 23-35. https://jisds.srbiau.ac.ir/article_14961.html?lang=en **[In persian]**
- Shirzadi, R. (2015). The factors of Human Development in United Arab Emirates. *Contemporary Political Studies*, 6(16), PP. 107-124. https://politicalstudies.ihcs.ac.ir/article_1771.html **[In persian]**
- Shirzadi, R. (2018). Development and human development in Qatar. *Journal of Political Studies*, 11(41), PP. 173-194. https://jourm.azadshahr.iau.ir/article_664559.html?lang=en **[In persian]**
- Vaezzade, S.; Ayasseh, A. (2020). The status of social development in Iran's development programs with emphasis on the social indicators of sustainable urban development. *Urban Sociological Studies*, 10(36), PP. 81-102. https://urb.dehaghan.iau.ir/article_677938.html?lang=en **[In persian]**
- Woodcraft, S. B. (2012). Social sustainability and new communities: Moving from concept to practice in the UK. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Elsevier. Retrieved from <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10087983>

Zare Shahabadi, A.; Fattahi Dowlatabadi, A. (2019). Investigating the Relationship between Political Interaction of City Council Members and Social Development of Dolatabad Isfahan City. *Journal of Iranian Social Development Studies*, 11(44), PP. 7-20. https://jisds.srbiau.ac.ir/article_15353.html?lang=en **[In persian]**